

Patrně nedopatřením došlo k chybnému označení stran v obsahu a to do str. 74, takže např. kapitola V je v obsahu uvedena stranou 259, ve skutečnosti začíná na str. 261 atd.

Archeologie na Slovensku v minulosti je dílo, které svým záběrem postihuje nejen archeologii, ale i celkový kulturně historický vývoj Slovenska. Je zdrojem nejen poučení, ale i důležitý pramen pro všechny, kdož se o dějiny Slovenska zajímají. V neposlední řadě je i toto dílo dokladem vzájemné spolupráce badatelů ze Slovenska a z českých zemí.

VLADIMÍR NEKUDA

Karol Pieta, Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Edícia Archeologické pamätníky Slovenska – Monumenta Archaeologica Slovaciae, zv. 5. Bratislava, Academic Electronic Press pro Archeologický ústav SAV v Nitre 1996, 134 str., 32 barevných obr., 32 černobílých obr., kreseb, plánu a tab., XIV kresběných tab., něm. resumé.

Prvý z nově koncipovaných svazků edice AÚ SAV v Nitre Archeologické pamätníky Slovenska je věnován zveřejnění výsledků zatím nejdelšího výzkumu v historii slovenské archeologie, který byl vyvolán výstavbou vodního díla Liptovská Mara. Za třicet výzkumných sezón přinesl tento výzkum obrovské množství poznatků i archeologických nálezů od období neolitu až po vrcholný středověk. Navíc se zde také uskutečnila řada projektů spojených s experimentální archeologií a areál na Havránku je dnes názornou ukázkou, jakým způsobem je možno realizovat památkovou ochranu archeologicky odkrytých situací, a jak je prezentovat.

Publikace je rozčleněna po úvodní předmluvě odborného redaktora edice L. Veličička (s. 7–8) do čtyř základních částí s řadou kapitol a podkapitol. Prvá má název „Objavovanie Liptovskej Mary“ (s. 9–18). Pojednává o dějinách bádání v oblasti středního Liptova, přírodních poměrech a postupu samotných odkryvných prací, jež se od roku 1965 soustředily především na vyvýšeninu Havránok s hradiškem z doby laténské a římské včetně keltského obětíště, ale i se středověkým hradiškem na vrcholu, a dále na sídlištní aglomeraci z laténské a římské periody. Ta se dnes již částečně nachází pod hladinou přehrady. Odkryty byly i základy kostela P. Marie v samotné Liptovské Maře a hřbitov kolem něj s počátky pohřbívání již ve 12. století a též pozůstatky sídliště ze střední doby hradištní.

Druhý nejrozsáhlejší oddíl nese pojmenování „Najstaršie dejiny a archeológia“ (s. 19–92). Postupně je zde popsán přehled vývoje osídlení regionu, jež zde počíná nejspíše v eneolitu bádenskou kulturou (s kanelovanou keramikou) a pokračuje od konce střední doby bronzové ve větší míře osídlení lidu s lužnickou kulturou (15.–12. stol. př. n. l.), v pozdějším vývoji zejména její opavskou skupinou starší doby železné. Někdy koncem 5. století př. n. l. pak dochází na základě archeologických poznatků k zániku lužických hradištní doby halštatské a na těchto lokalitách nacházíme stopy válečných událostí dávané dříve do souvislosti se vpády kočovnických Skythů z jihoruských stepí. Dodnes je však spolehlivě vysvětlení tohoto násilného konce celého dlouhého časového úseku mladobronzového a halštatského osídlení regionu nejasné a není vyloučeno, že souvisí s expanzí dalšího velkého etnika, které se vynořilo z temna pravěku na širokých prostorách západní a střední Evropy – historickými Kelty.

V následujících dvou stoletích po úpadku civilizace starší doby železné počíná v oblasti severního Slovenska opětovný vzestup starého domácího obyvatelstva. Začíná budovat novou v pořadí již třetí soustavu opevnění a usazuje se i ve výhodné poloze na úpatí a vrcholku Havránku, kde vzniká nejspíše ve střední době laténské (200–120 př. n. l.), ale patrně již v předchozím období, prvé opevnění, jež se stalo základem jeho mladších fází. Materiální kultura této periody nazýváme na předchozí halštatský vývoj a lze hovořit o tzv. předpúchovském období, tedy době předcházející vzniku púchovské kultury. Ta se stala v hornatých oblastech severního Slovenska od Trenčína na jihu až po Prešov na východě, ale i na severovýchodní Moravě, ve Slezsku a Malopolsku, v období od přelomu 2. a 1. století př. n. l. až do konce 2. století n. l. dominantní činitelem celého vývoje.

K. Pieta podrobně sleduje situaci ve středním Podunají a hlavně v naddunajském oblasti během 4.–1. století př. n. l., včetně situace etnické, a probírá předpoklady vzniku púchovské kultury. Na severu Slovenska se během střední doby laténské (konec 3. a 1. po 2. stol. př. n. l.) dále kontinuálně rozvíjela tradiční kultura domácího obyvatelstva, ale toto místní osídlení se dostávalo pod stále silnější hospodářský a nepochybně i vojenský tlak podunajských Keltů, kteří se snažili získat kontrolu nad bohatými rudonosnými hornatými oblastmi středního a severního Slovenska. Za současného stavu našeho poznání však nejsme stavu přesně rozpoznat, kdy se vliv laténské civilizace a vzájemné hospodářské vazby Podunají s karpatskou oblastí na severu mění v kolonizaci či postupnou migraci skupin keltského obyvatelstva z jihu zmítaného nepokojí. Víme, že již ve střední době laténské se kontaktní zóna horního Hronu, Nitry a středního Pováží značně „keltizuje“.

Usazování Keltů na okraji horského pásma je předpokládáno již počátkem 2. století př. n. l. Snad se mohlo jednat o části staršího obyvatelstva z doby před bojskou migrací, jež se posunulo na sever, a to pravděpodobně o Kotiny podílejší se pak výrazně na vzniku púchovské kultury. Sever, hlavně oikumena oravské skupiny, si však až do konce stupně LT C₂ (120 př. n. l.) udržuje osobitý vývoj. Názorně to dokumentují právě nálezy ze samotné Liptovské Mary, kde sídelní aglomerace kolem Havránku dosáhla již v polovině 2. století př. n. l. svého největšího rozsahu, na hradišku bylo vybudováno mohutné opevnění

a v jeho východní části vznikl nejstarší kultovní objekt s obětíštěm, neboť hradiště mělo v tomto období především funkci místního centra kultu a refugia v době válečného nebezpečí. Na přelomu 2. a 1. století př. n. l. se prosazují v oblasti prvky keltské materiální kultury, vzrůstá počet obyvatelstva a vznikají velká centrální sídliště podobná oppidům.

Již výše byla zmínka o Bójích, jejichž část se měla potažením Kimbrů s dalšími germánskými kmeny na jih a západ Evropy v posledním dvacetiletí 2. stol. př. n. l. (okolo 120–101 př. n. l.) a vzrůstajícím tlaku Germánů přesunout z české kotliny k Dunaji. Zde Bójové vytvořili nové prosperující mocenské a hospodářské centrum, které však v šedesátých letech starého letopočtu podlehlo náporu Dáků z východu. Ti se pak nakrátko stali rozhodující politickou silou v karpatské kotlině. Jejich postup na západ byl však přibrzděn rozvojem Norického království ve východoalpské oblasti dnešního Rakouska a obě tato uskupení se vzápětí stala obětí agresivní římské politiky. Jejím výsledkem bylo v posledních letech starého letopočtu posunutí římské hranice na Dunaj. Zároveň také zesiloval tlak germánských svěbských Kvádů postupně obsazujících úrodná teritoria Moravy, naddunajské části Dolního Rakouska a jihozápadního Slovenska. S těmito procesy asi souvisel i příliv ekonomicky zdatných osadníků hledajících v této nepokojné době útočiště právě v hornatých oblastech severního a středního Slovenska, kde tito nově přichozí pozitivně ovlivnili nejen rozvoj hospodářství včetně řady technických inovací, ale jistě i celý společenský vývoj.

Toto období prosperity a zároveň i nepokojných časů a mocenských změn je ukončeno během časně římského období v třicátých letech našeho letopočtu násilným zánikem většiny hradišť. Která etnická skupina tehdejších obyvatel karpatské kotliny a přilehlých oblastí měla na katastrofě podíl, není dosud objasněno. Mohli to být bojovníci krále Vannia ze západního Slovenska částečně se rekrutující z družiny markománských vládců Marboda a Katvaldy, nositelé przeworské kultury – východogermánské Lugiové (či Vandalové) – z prostoru severně od Karpat v jižním Polsku, nebo zbytky Dáků, jež se před kvádskou rozpávaností stahují z Podunají a východního Slovenska do hornatých terénů severoslovenských Karpat. Každopádně touto katastrofou končí starší fáze púchovské kultury mladší doby laténské.

Osídlená oikumena se zmenšila o okrajové oblasti na severovýchodní Moravě, v Pováží i Pohroní, nebyla již plně obnovena soustava hradisk a počet sídlišť, jež sice opět vzrostl, nedosáhl nikdy předchozího rozsahu. Za příklad nám může posloužit právě Liptovská Mara, kde se po zpusošení opevněného sídliště na Havránku (mělo k němu dojít vypálením svatyně a samotné pevnosti již koncem posledního století starého letopočtu; s. 74) zůstalo jeho opevnění v ruinách a ze šesti osad pod ním byly obnovené pouze tři (II, III, VII) položené nejvýhodněji na východním a jižním úpatí vrchu. V redukované podobě došlo i k obnově hradiště a poprvé se zde koncentruje trvalejší osídlení. Také materiální kultura púchovských sídlišť starší doby římské odráží dobře komplikované etnické poměry celé oblasti, kdy ke směsi původních domácích a laténsko–keltských elementů v technologii různých výrobků, stavitelství a výtvarném projevu uměleckořemeslných produktů přibýly prvky z okolních okruhů przeworského (vandalského) na severu, kvádského na jihu a dáckého na jihovýchodě, což představuje nepochybně další znak vrstvení etnických složek v severoslovenské karpatské oblasti a doklad pozitivních i negativních kontaktů s okolními národy. Přes tento styk s okolím si však púchovská kultura zachovává charakteristické rysy zpomaleného vývoje se silnou lokální tradicí. Ve starší době římské se z ní vytrácí či je zapomenuta i řada pozitivních prvků spojených s výdobytky keltské civilizace, jako byl například rychlerotující hrncářský kruh, soustruh nebo ražba a oběh mince.

Celkově archeologické nálezy i poněkud rozporuplné a nejednoznačně historické zprávy naznačují, že v hornaté části karpatského oblouku Slovenska přežívaly či se sem stáhly zbytky etnicky různorodého obyvatelstva, které si zde uchovalo určitou identitu, ale nevyšlo se nadvládě mocných germánských sousedů. Nejstarší vrstvu mělo představovat ilyrské obyvatelstvo (některé nové práce však výraznější úlohu Ilyrů ve střední Evropě i v oblasti severozápadní části Balkánského poloostrova popírají; srov. V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy, Vlastivěda moravská. Země a lid*. NŘ, sv. 3, Brno 1993, s. 378), jehož kořeny lze hledat včetně autochtónních složek materiální kultury ještě ve starší době železné. K těmto skupinám náleželi Anartiové na východě a nepochybně také Osové, kteří se v antických pramenech objevují vždy společně s keltskými Kotiny. Právě ti jsou s největší pravděpodobností tou základní etnickou složkou, jež se v pohnutém období konce 2. či průběhu 1. století př. n. l. usídlila v horských oblastech severních Karpat. Také svědectví archeologických pramenů o výrazném zaměření osadníků celé této oblasti na řemeslnou výrobu, těžbu a zpracování rud, zejména pak železářskou produkci, odpovídá údajům obsaženým u Tacita (asi 55 n. l. – před r. 120) a Klaudia Ptolemaia (ca. 85–160 n. l.).

Definitivní konec púchovské kultury nastává za markománských válek (166–180 n. l.). Do tažení proti Markomanům v české kotlině chtěli římské strategové zapojit i Kotiny žijící v té době pod kvádskou nadvládou. Kotinové však přes předchozí dohodu Římanům nepomohli. Tak po vítězství nad Germány nastal i čas římského zúčtování s těmito obyvateli horských oblastí severního Slovenska a snad i východní Moravy, a ti byli přesídleni do vylidněných území jižní Panonie. To představovalo definitivní konec púchovské kultury i celého osídlení jejího teritoria. Ve 2. století n. l. zůstaly obývané již jen dvě osady pod opuštěným hradiskem na Havránku (II, III) a jejich obyvatelé je opustili beze stop náhlého zániku.

Podstatná část výkladu druhé kapitoly je věnována poznatkům získaným o materiální kultuře sídlišť a hradišť púchovské kultury na Liptovské Maře, jejich hospodářství, společenskému vývoji i náboženským

představám a duchovní kultuře. Postupně se zde čtenář seznamuje se zemědělskou výrobou, jejím systémem i produkty, s odvětvími řemeslné činnosti jako bylo železářství a zpracování dalších kovů, šperkařství, hrnčířství, opracování dřeva a kamene, textilní a kožedělná výroba. Pozornost je věnována stavitelstvím, sídlištním objektům v otevřených osadách i fortifikační architektuře. S hospodářským vzestupem celé oikumeny púchovské kultury v mladší době laténské a starší době římské souvisel také rozvoj obchodu, směny a s tím spojené zavedení mince.

Jedním z největších přínosů výzkumu na Havránku bylo pak odkrytí kultovního místa na východní terase hradiska. Jeho zkoumání přineslo kromě dokladů samotných hmotných památek (keramika, bronzové ozdoby, mince, zuhelnatělé zbytky různých zemědělských plodin) umožňujících poznat hospodářské zázemí i obchodní kontakty marské pospolitosti, především možnost seznámit se se složitým světem náboženských představ, zvyků i rituály příslušníků púchovské kultury. Obřady se zde konaly již od konce střední doby laténské. Na velkých ohništích ve střední části plochy kultišť se spalovaly obětní dary a ty byly spolu se zbytky hranice ukládány u stél či totemů umístěných v obloukovitém pásu vedle. Čas od času docházelo k jejich překrytí plochými kameny, čímž vznikla v tomto prostoru souvislá dlažba. Ve středu celého areálu byla pak do skalnatého podloží vyhloubena šachta s hliněnou zásobnicí na dně a při ní stával dřevěný sloup zasazený do 110 cm hluboké jámy, patrně centrální symbol svatyně. V zásypu šachty se nacházely zbytky neúplných lidských koster i samotných lebek a dalších torz postkraniálního skeletu. Obětiště bylo přebudováno spolu s přílehlým opevněním hradiště v polovině 1. století př. n. l., přičemž zachováno zůstalo pouze severní křídlo dlažby z přílehlým spolupořadím a ve středu vznikla nová šachta takéž s dřevěným totemem. K ní vedla symetricky z jižní části další dlažba lemovaná sloupy. Celý tento areál oddělovala od ostatní plochy hradiště ohrada a současně s ním koncem posledního století starého letopočtu toto místo také zaniklo.

Samotné hradisko bylo ještě na krátký čas obnoveno, ale do jeho areálu již nebyla začleněna východní terasa s polohou obětiště, které asi ztratilo v této době definitivně svoji funkci. Archeologické nálezy dokládají v místě obětiště dva druhy obřadů, a to spalování věcí, zvířat a plodin, a usmrcování lidí včetně konání posvátných obřadních hostin. Žárové oběti jsou doloženy v mnohých částech střední a východní Evropy již od mladšího pravěku a geneze tohoto rituálu není zcela jasná. Podobně je tomu i se zvykem zabíjet z kultovních důvodů lidi. V případě dokladů těchto praktik na Liptovské Maře bylo zjištěno, že obětování byli především nějak tělesně postižení jedinci a před vhozením do obětní jámy u nich docházelo i k týrání a čtvrcení. Tato jáma vlastně symbolizovala vstup do podsvětí a kontakt s božstvy země jako protikladu nebeského kultu. Podzemní síly pak ovládly nejen onen druhý svět zemřelých, ale měly vliv i na základ života – dobrou úrodu. V tomto kultu jsou tedy zastoupeny jak prvky prosperitní, tak i ochranné magie, a zdá se, že kult provozovaný na Havránku měl partikulární charakter a slučoval více vrstev různých rituálů, podobně jako společnost púchovské kultury představovala značně heterogenní kulturní i etnický konglomerát.

Třetí oddíl již svým názvem „Středověké centrum Liptova“ (s. 93–106) naznačuje obsahové zaměření. Po vyhlášení sídliště pod již dříve opuštěným hradiskem na Havránku se zde od konce markomanských válek další krátkodobě osídlení objevuje až na konci 4. století n. l. v době přelomu pozdně římského období a počátky doby stěhování národů. To byli poslední germánské kolonistické, spíše železáři a řemeslníci, než bojovníci, jejichž osídlením končí dlouhá etapa protohistorického vývoje. Potom se až po dalším půltisíciletím usazují v prostoru polohy III asi 250 m jihozápadně od bývalého marského kostela nejstarší slovanští osadníci. Archeologický materiál získaný při výzkumu patrně dvouprostorové sрубové stavby ji umožňuje datovat někam na konec 9. století. Také ojedinělé zlomky slovanské keramiky z Havránku dokládají, že jeho staré valové opevnění bylo během 9.–10. století sporadicky využíváno jako refugium. Někdy na počátku či v průběhu 12. věku pak došlo na nejvyšším místě kopce k vybudování nové dřevěné fortifikace. Její sporé pozůstatky se podařilo zjistit pod základy mladšího středověkého hrádku postaveného zde ve 13. století.

Výstavba hrádka znamenala totiž značné zásahy do původního terénu. Prostor akropole byl zvýšen umělým násypem a lehko přístupnou jižní stranu od ní oddělil hluboký hrotitý příkop, jenž zde možná existoval již před 13. stoletím. Z půdorysu starší fáze fortifikace zůstala zachována pouze dlažba nádvoří a malé části základů stěn dřevěné obytné věže. Zásadních stavebních změn se lokalita dočkala až v 15. věku. Poměrně málo nálezů příslušejících ke starší fázi sídla nedává také odpověď na otázku zda starší stavba v 15. století už dosloužila, či toto místo bylo již pusté. Při budování druhé fáze došlo, jak již bylo výše řečeno, navezením hlíny ke zvýšení akropole o 75 cm a příhodné půdní podmínky navážky dovolily rozpoznat v ní podrobně pozůstatky všech staveb. Vzhledem k faktu, že stavitelé mladší fáze v podstatě zachovali základní půdorysné schéma starší fáze hrádka, je možno uvažovat spíše o určité kontinuitě jeho stavebního vývoje, než o delším hiátu.

Na nejvyšším místě akropole stála obytná dřevěná věž o základech z dvojitého srubu 9×9 a s rozměry 6,5×6,1 m ve vyšším patře. Na jihu přiléhala k věži přístavba sloužící jako zásobárna vytvářející krytý vstup do věže a čeledníku s kuchyní uzavírajícím od východu dlážděný prostor nádvoří respektující i jeho starší fázi. Do nádvoří se vstupovalo od jihu po dřevěném mostě přes příkop a celý areál sídla byl po okraji plošiny opevněn palisádovou hradbou zesílenou ještě ze strany příkopu řadou šikmo zasazených kůlů původně asi vypletených proutím (tzv. polský jezdec) a v jihozápadním nároží dřevěnou věžkou. Suterén věže sloužil také jako zásobárna. V jeho středu se nacházel vstup do 10 m dlouhé, ve skále vytesané

a v úhlu 65° klesající nedokončené chodby interpretované jako úniková. Mohl to však být i skrytý přístup ke zdroji pitné vody jaké známe již od starohradištního období (např. Klučov; srov. J. Kudrnáč, Klučov, staroslovanské hradiště ve středních Čechách, Praha 1970, s. 40), neboť právě na severní straně, již mimo opevnění, byla zjištěna dosud do hloubky 6,5 m vyčištěná šachta, patrně cisterna na vodu. jižní předhradí hrádku, odkud vedla komunikace s mostem přes příkop chránící plošinu s obytnou věží, nebylo zastavěno, ale na jihu chránila toto předhradí další palisáda s vchodem od východu.

Z prostoru středověkého hrádku kromě nálezů keramiky a zbytků obilí i olověné rámečky skla, hroty střílné luku a kuše, nože a tesáky, dětské hračky z cínu, útržek kroužkové ochranné zdroje a kamenné koule do praků či děl. Pro přesné datování doby existence fortifikace je však nejdůležitějších 18 nalezených polských, uherských i dalších mincí, a to jak pravých, tak i falešných. Starší skupinu numismatických nálezů představuje querting Zikmunda Lucemburského z let 1430–1437 a převážně falsa denárů polského Vladislava II. Jagellonského (1386–1434). Mladší potom mince Ladislava V. z roku 1457, Kazimíra IV. Jagellonského z let 1456–1492, Matyáše Korvína z let 1458–1460, 1463 a 1465 a fenik hrabství Hals-Leuchtenberk (1407–1487). Určité aktivity na lokalitě po jejím zániku pak dokládají i dvě mince z povrchových vrstev (denár Ferdinanda I. z r. 1552 a poltorák Zikmunda III. Polského z r. 1621).

Existenci hrádku v jeho starší fázi osvětluje i donační listina uherského krále Ladislava IV. (1272–1290) z roku 1286. V ní je jmenována zem mezi Váhem a Potokem, která patřila Havranovi. Z pomístního jména vrcholu Havránok, na němž se hrádek, lze dedukovat, že jeho název odvozený od příslušníka rodu, jenž jej postavil a obýval ve 12., respektive obnovil ve 13. věku, byl Havranův hrad. Další dějiny fortifikace a jeho vlastník neznáme, protože písemné prameny tuto lokalitu již nepřipomínají. Poněvadž se nacházel na královské půdě příslušející ke hradu Liptov není pravděpodobné, že by byl po 13. století sídlem nižšího šlechtice. Vše nasvědčuje pro obnovu hrádku až po určitém časovém hiátu během nepokojného 15. století v době okupace Liptova husitskými a bratrčickými posádkami. V tomto období asi plnila fortifikace na Havránku strážní funkci na strategicky důležitém místě nad župním centrem a komunikací procházející podél Váhu a zároveň Liptovského hradu. Pravděpodobný je také společný osud pevnůstky s Liptovským hradem, který v letech 1431–1434 okupovaly husitské oddíly Prokopa Holého a v období 1449–1474 se tato pevnost stala dějištěm bojů mezi Pankrácem ze sv. Mikuláše a Petrem Komorovským a povstání Komorovského proti Matyáši Korvínovi. To bylo ukončeno dobytím a zbouráním hradu. Tehdy zřejmě zanikla i drobná středověká fortifikace na Havránku, což dobře dokládá i datování nalezeného numismatického materiálu.

Kromě výzkumu středověkého hrádku na vrcholu Havránku probíhaly jak již bylo řečeno v úvodu recenze, archeologické odkryvy i v samotném intravilánu dnes již neexistující Liptovské Mary. Tato osada je pokládána za nejstarší církevně správní jednotku Liptova ještě z předkolonizačního období. To názorně dokládají i poznatky získané archeologickým výzkumem J. Hošši. Nejvýznamnější památku lokality bezesporu představoval kostel P. Marie, podle něhož dostala obec i své jméno. Základy jeho nejstarší stavební fáze odkryté pod podlahou stojícího kostela lze podle okolních hrobů vybavených stříbrnými esovitými záušnicemi a štítkovými prsteny do rozhraní 11. a 12. století, respektive do 1. poloviny 12. věku. Tento nejstarší sakrální objekt měl čtvercový presbytář, loď o vnější délce 11,7 m a o něco později k západnímu průčelí v prodloužení loď přistavěnou věž. Sakrální stavba byla také opevněna valem s palisádou a příkopem širokým 5 m a hlubokým 2,5 m. Podle hrobu, které porušovaly na více místech základové zdivo kostela, musela být stavba založena na starším pohřebišti. Během 2. poloviny 13. století pak došlo k oboustrannému prodloužení objektu, přičemž zůstala nadále zachována jednoduší dispozice s pravouhlym presbytářem.

Největší přestavba kostela proběhla kolem roku 1500 a poslední rozsáhlé stavební akce v 17. století. Při nich bylo také okolo roku 1679 postaveno kolem objektu nové opevnění se střelnými a v západní části svatyně došlo ke zřízení druhé rozsáhlé krypty. Obě krypty obsahovaly na sebe ukládané rakve (nejstarší dat. 1693) s mnohdy mumifikovanými a mimořádně dobře zachovalými pozůstatky zde pohřbených liptovských zemanů. Právě renesanční věž přistavěná během posledních úprav k jižní stěně dvoulodní vzniklého při přestavbě na přelomu 15. a 16. století zůstala dnes jediná zachována. Ostatní části sakrálního objektu byly v souvislosti s napuštěním přehrady z nepochopitelného důvodu strženy a na jejím břehu zůstal vedle věže vyznačen pouze půdorys kostela, ačkoliv severní stěnu chrámu zdobily fresky z přelomu 14. a 15. století, uvnitř se nacházelo honosné pastoforium a jižní vstup byl opatřen reprezentačním portálem.

Archeologický výzkum v intravilánu obce přinesl také poznatky o středověkých sídlištních objektech. Liptovská Mara se totiž se vznikem Liptovské župy ve 14. století stala jejím centrem a místem župních zasedání místní šlechty, jež se odehrávaly v tzv. župním domě. Torzo tohoto objektu se s největší pravděpodobností nacházelo mezi odrytými pozůstatky středověkých staveb u kostela. Mezi velmi závažné objevy patřilo také zjištění stop penězokazecké činnosti rozptýlené mezi troskami spálené architektury a nasypané do příkopu kolem kostela. Tvořily je kilogramy bronzových slitků, kusy měděných plechů, kolem 1600 měděných střížků a něco okolo stovky falešných mincí napodobujících dukáty, denáry i oboly uherských panovníků z 15 věku – Zikmunda Lucemburského (1387–1437), Vladislava I. (1440–1444) a hlavně Ladislava V. Pohrobka (1453–1457). Penězokazecká dílna zanikla násilnou akcí někdy během 3. čtvrtiny 15. věku a organizátoři tohoto lukrativního podniku v samotném centru liptovské župy nám zůstávají utajeni. Patrně to však byl jeden ze dvou zde soupeřících šlechtických magnátů

a dobrodruhů – Petr Komorovský či Pankrác ze Sv. Mikuláše. Až období po zásahu krále Matyáše Korvína v roce 1474, kdy byl Komorovský nucen své majetky opustit, a následující vláda liptovského knížete Jana Korvína, přinesla uklidnění situace.

Teprve v této době bylo možno přistoupit k radikální přestavbě a obnově sakrálního objektu. Na závěr oddílu je ještě připojena stručná informace o samotné osadě a počtu jejich obyvatel v novověku. Svátá Mara měla okolo roku 1600 spolu s Jarkovicemi pouze 14 poddanských domů, panský dvůr, kostel, faru a župní dům. Před zánikem v šedesátých letech našeho století dosáhla 100 popisných čísel. Dnes z ní zůstala dochována pouze věž připomínaná věž kostela.

Poslední čtvrtá část také vyjadřuje svůj obsah již titulem „Liptovská Mara dnes“ (s. 107–112). Přináší totiž informace pro návštěvníky zde zřízeného archeologického muzea v přírodě, jeho prohlídkových trasách a dále též základní údaje o přístupových cestách k lokalitě, ubytování atd. Připojen je stručný závěr nazvaný výstižně „Genius loci“ (s. 113), chronologická tabulka se schématem časné historického a středověkého osídlení Liptovské Mary (s. 114), seznam literatury (s. 115–118), ilustrací (s. 119–121) a německé resumé včetně překladu textů k vyobrazení (s. 122–134).

Závěrem lze konstatovat, že publikace K. Piety podává velmi zasvěcený, ucelený a podrobný přehled o výsledcích dlouholetého archeologického výzkumu Liptovské Mary, a to v případě osídlení púchovské kultury a předpúchovského období v širokých souvislostech středoevropských včetně základních informací o náplni hmotné kultury a proměnách, které za poměrně dlouhý časový úsek svého trvání prodělala. Tyto závěry a poznatky jsou důležité i pro moravský vývoj, neboť tato kultura okrajově zasahovala i do prostoru severovýchodní Moravy a Slezska. Podobně jsou pro nás důležitá i zjištění o původně dispoziční drobné fortifikace z 15. století na Havráнку, jež přestavuje jeden z nejlépe půdorysně dochovaných a tudíž dobře rekonstruovatelných pozůstatků tohoto typu opevněných středověkých sídel. Bez významu ze zorného úhlu analogických časově současných odkrytých moravských peněžokazeckých dílen (Kotouč u Štamberka, hrad Křídlo u Holešova, Brno-Údolní ul.; srov. J. Sejbal, Dějiny peněz na Moravě, Brno 1979, s. 61) nejsou ani poznatky o falsátorské činnosti v Liptovské Maře.

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Sv. Kliment u Lipůvky. Významná památka z počátku našich dějin. Sborník statí o této důležité archeologické lokalitě a poutním místě uspořádal František Odehnal a Vladimír Podborský. Knižnice Moravskoslezského archeologického klubu, sv. 1. Brno 1996.

Sborník sv. Kliment u Lipůvky je příkladem zdařilé mezioborové spolupráce na straně jedné a příkladem péče o místní památku na straně druhé. Svatoklimentské patrocinium bývá spojováno s působením cyrilometodějské misie. Touto otázkou se zabývá M. Pojsl v dvou příspěvcích. Cyrilometodějská misie na Velké Moravě a Sv. Kliment – papež a mučedník. Oba Psojlový příspěvky jsou výstižným shrnutím nejnovějších poznatků o procesu christianizace Moravy. Odbourává vlastenecko romantickou představu o pokřesťanství našich zemí až cyrilometodějskou misí upozorněním na misijní činnost v první polovině 9. století a na výsledky archeologických výzkumů datujících většinu objevených půdorysně kostelů do doby před příchodem sv. Cyrila a Metoděje. Pozornosti si zaslouží rovněž Pojslovo hodnocení cyrilometodějského díla v širších souvislostech tehdejšího evropského civilizačního a politického procesu.

Dvěma články přispěl k historii kostela sv. Klimenta K. Stránský. V prvním věnoval pozornost patrocinium sv. Klimenta na Moravě a v Čechách. Zatímco na Moravě je těchto patrociní 7, v Čechách je jich 15. Větší počet patrociní sv. Klimenta v Čechách vysvětluje K. Stránský tím, že tyto kostely měly misijní charakter.

Schéma základů kostela sv. Klimenta u Lipůvky je tématem druhého článku. K. Stránský považuje za pravděpodobné, že románský kostel sv. Klimenta byl stavěn podle jednotného modulu, který se rovnal 14 římským stopám. Výsledky měření kostela sv. Klimenta u Lipůvky pak K. Stránský spolu s R. Stránskou srovnali se schématem základů kostela sv. Klimenta na hradisku u Osvětiman. Zatímco osvětimanský sv. Kliment měl stavební modul 12 římských stop, tj. stejně jako kostely velkomoravské architektury, bylo při stavbě sv. Klimenta u Lipůvky použito modulu o dvě římské stopy většího.

Pozůstatky románského kostelíka sv. Klimenta u Lipůvky je název příspěvku L. Konečného. Podal v něm celkovou historii kostela až do r. 1787, kdy byl kostel zrušen. Dále se zabývá kamenickými fragmenty a na základě jejich architektonických znaků datuje vznik kostela do pozdně románského období. Zmiňuje se též o nálezech esovitých záušnic z kostelního hřbitova, jejichž výskyt se váže na mladohradištní období.

Ke kostelu se vztahuje ještě článek J. Dvořáka, který se zabývá stavebním materiálem a jeho původem.

Do širšího rámce dějin pravěku a raného středověku zasadil areál kostela spolu se zaniklou vesnicí V. Podborský. Hodnotí jednotlivé pravěké kultury a památky spojené s jejich osídlením. Z regionu kolem kostela sv. Klimenta zasluhují pozornosti zejména nálezy z doby bronzové. Z lokalit vydávajících svědectví o slovanském osídlení upozorňuje na kuřimský katastr, kde v poloze „Za Špihlíkem“ bylo objeveno sídliště, jehož počátky spadají do konce 8. století. Závěrem konstatuje, že památky z velkomoravského období na lokalitě sv. Klimenta chybějí.